

Hozirgi adabiy jarayonda dramaturgiya: Erkin A'zamning "Suv yoqalab" kinossenariysi talqinida

Islomova Maftuna Shavkatovna

Nizomiy nomidagi O'zMPUning Filologiya fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi
e-mail: islomovamaftuna004@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi Erkin A'zamning "Suv yoqalab" kinoqissasi misolida hozirgi o'zbek dramaturgiyasining o'ziga xos xususiyatlari, qahramonlar psixologiyasi va asardagi ramziy obrazlar tahlil qilingan. Asarda inson ma'naviyati, suv va hayot falsafasi, shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy-axloqiy muammolar badiiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Dramaturgiya, kinoqissa, Erkin A'zam, Bolta Mardon, suv falsafasi, badiiy psixologizm, konflikt, ramz.

Аннотация: В статье анализируются особенности современной узбекской драматургии, психология героев и символические образы на примере киноповести народного писателя Узбекистана Эркина Азама "Вдоль реки" ("Suv yoqalab"). Исследуются вопросы человеческой духовности, философии воды и жизни, а также социально-нравственные проблемы общества.

Ключевые слова: Драматургия, киноповесть, Эркин Азам, Болта Мардон, философия воды, художественный психологизм, конфликт, символ.

Abstract: The article analyzes the features of modern Uzbek drama, the psychology of characters, and symbolic images using the example of the screenplay "Along the Water" ("Suv yoqalab") by the People's Writer of Uzbekistan, Erkin A'zam. Issues of human spirituality, the philosophy of water and life, as well as socio-ethical problems of society are studied.

Key words: Drama, screenplay, Erkin A'zam, Bolta Mardon, philosophy of water, artistic psychologism, conflict, symbol.

Hozirgi o'zbek adabiyoti jarayonida dramaturgiya va kinodramaturgiya janrlari inson ruhiyatining eng murakkab qatlamlarini ochib berishda yetakchi o'rin tutmoqda. Bu borada iste'dodli yozuvchi Erkin A'zamning ijodi alohida ahamiyatga ega. Adibning "Suv yoqalab" kinoqissasi shunchaki bir oila yoki qishloq hayoti haqidagi hikoya emas, balki butun boshli millatning o'zligi, o'tmishi va buguni o'rtasidagi ma'naviy ko'prikdir.

Asar 2007-yilda nashr etilgan "Jannat o'zi qaydadir" kitobidan o'rin olgan bo'lib, unda suv – hayot manbai, poklanish ramzi va insoniy munosabatlar mezoni sifatida gavdalanadi.

Erkin A'zam o'zbek adabiyotiga yangicha "intellektual proza" va "psixologik dramaturgiya" ruhini olib kirdi. Uning asarlarida voqealar rivojidan ko'ra,

qahramonlarning ichki kechinmalari, monologlari va atrof-muhit bilan subyektiv munosabati birinchi planga chiqadi.

“Suv yoqalab” kinoqissasi o‘zining kompozitsion qurilishi bilan murakkab asardir. Muallif asarni “kinonarratsiya” uslubida quradi: o‘quvchi matnni o‘qish jarayonida ko‘z oldida kadrlar almashinuvining, ranglar jilosining va tovushlar (masalan, suvning shildirashi, adabiyotimizda kam uchraydigan “pichirlash” sahnalari) o‘yinining guvohi bo‘ladi.

Asar bosh qahramoni **Bolta Mardon** – murakkab xarakterli inson. U sobiq rais, o‘z davrining “siyosatdon”i, lekin ayni paytda o‘z qadriyatlariga ega shaxs. Uning ismi ham uning fe‘l-atvoriga ishora: “Bolta” – keskinlik, “Mardon” – mardlik ramzi. Bolta Mardonning tush ko‘rishi bilan boshlanuvchi sahna asarning ma’naviy-psixologik o‘zagini belgilaydi. Tushida otasining “Tutni nimaga kesding, beso‘roq?” degan tanbehi bu – Bolta Mardonning o‘tmishdagi xatolari, balki u mansabda bo‘lgan davrda tabiatga va insonlarga nisbatan qilgan munosabati uchun vijdon azobidir.

“Suv keltirganu suvni ko‘rganning yo‘li oydin bo‘ladi, rais. Suv — yoruqlik”. (Hamro bobo so‘zlari).¹ Bu yerda suv – nafaqat ekinni sug‘orish vositasi, balki insonning ko‘ngil bog‘ini obod qilish ramzi sifatida namoyon bo‘ladi.

Erkin A‘zam nasrining asosiy ustunlaridan biri — bu qahramon tilining individualligi va muallifning voqelikka bo‘lgan kinoyaviy munosabatidir. Umarali Normatov “Ijod sehri” asarida yozuvchi mahorati haqida to‘xtalib, shunday yozadi: “Haqiqiy ijodkor voqelikni shunchaki nusxalamaydi, balki unga o‘zining ichki “men”i, dardu iztirobi va o‘ziga xos uslubi bilan rang beradi. Erkin A‘zam nasrida so‘zning poetik quvvati va personajning ruhiy holatini ifodalovchi piching, kinoya va lirik kayfiyat uyg‘unlashib ketadi”.²

"Suv yoqalab" kinoqissasida Bolta Mardonning qishloqqa qaytishi va u yerdagi o‘zgarishlarni qabul qilishi jarayonidagi ruhiy evrilishlar U. Normatov ta’kidlagan "xarakter mantig‘i"ga to‘la mos keladi. Tanqidchi ta’kidlaganidek, yozuvchining sehri kitobxonni qahramon bilan birga yashashga, uning dardi bilan og‘rinishga majbur qila olishidadir.

Asardagi asosiy konflikt suv talashish atrofida kechadi. Biroq Erkin A‘zam bu maishiy muammoni falsafiy darajaga ko‘taradi. Suv yoqalab borish – bu o‘zlikni qidirib borish, qo‘ni-qo‘shni, farzandlar va tanishlarning asl basharasini ko‘rish jarayonidir. O‘rin Jaga obrazida muallif jamiyatning quyi, biroz “shovvoz” va qing‘ir yo‘llarga o‘rgangan qatlamini ko‘rsatadi. Uning uchun qonun – bu kuchliroq bo‘lgan odamning irodasidir.

Bozor sariq va boshqa qishloq ahli orqali esa adib odamlardagi hasad, gina va “davring o‘tdi” degan bepisandlikni mahorat bilan tasvirlaydi.

Bolta Mardonning farzandlari bilan munosabati esa alohida mavzu. Amir – zamonaning “uddaburro”si, u uchun suv – bu pul yoki texnika kuchi bilan hal bo‘ladigan narsa. Uning hovlisidagi hashamatli basseyn va zamonaviy hojatxona qishloqning umumiy suv muammosiga zid ravishda qo‘yilgan “shafqatsiz” detaldir.

¹ Erkin A‘zam. “Suv yoqalab” (Kinoqissa). Tanlangan asarlar, 1-jild. – Toshkent: “Sharq”, 2015.

² Normatov U. “Ijod sehri”. – Toshkent: “Sharq”, 2007. 82-b.

Erkin A'zam asarida **tut daraxti** markaziy ramzlardan biridir. Bolta Mardonning tushidagi kesilgan tut va Sharofatning hovlisidagi haybatli tut o'rtasida bog'liqlik bor. Sharofatning hovlisidagi tut – bu Bolta Mardonning amalga oshmagan orzulari, ehtimol, boy berilgan chin muhabbati ramzidir.

“Shu bola seniki bo'lardi, Sharofat...” — deydi Bolta Mardon kenja o'g'li Botirga ishora qilib. Bu iqrор qahramonning butun hayoti davomida ko'ngil tubida yashirgan dardini ochib beradi. Sharofatning 10 yillab suv ko'rmagan bog'ini ko'za bilan sug'orishi – sadoqat va sabr ramzi.

Erkin A'zamning “Suv yoqalab” kinoqissasida Bolta Mardon obrazining ichki dunyosi va uning tushi orqali berilgan ramziy ma'nolar adabiyotshunoslikdagi badiiy psixologizm tamoyillari bilan chambarchas bog'liq. Dilmurod Quronov ta'kidlaganidek: “Badiiy asarda qahramonning ruhiy holati faqat uning xatti-harakatlarida emas, balki tush ko'rishi, gallyutsinatsiyalari va onosti jarayonlarida ham ochiq namoyon bo'ladi. Tush — qahramon shaxsiyatining yashirin qirralarini ochuvchi badiiy vositadir”.³

Bolta Mardonning shahardan qishloqqa qaytishi — bu falsafiy ma'noda o'z-o'zini anglashi demakdir. Inson o'z hayotining ma'lum bir nuqtasida “Men kimman?”, “Mening ildizlarim qayerda?” degan savollarga duch keladi. Bolta Mardon o'zi qurgan “shahar hayoti”ning soxtaligini anglab yetadi. Uning qishloqqa, otasidan qolgan xarobaga qaytishi — bu moddiy farovonlikdan ma'naviy xotirjamlikka intilishdir. Bu jarayon falsafada “Insonning o'z-o'ziga qaytishi” deb ataladi. U hamma narsadan voz kechish orqali aslida o'zining haqiqiy “Men”ini saqlab qolishga urinadi.

Asarda Vaqt statik (to'xtab qolgan) va dinamik ko'rinishda namoyon bo'ladi:

Xotira (O'tmish): Kesilgan tut daraxti va qadimiy ariq — bu o'tmishning moddiylashgan xotirasi. Bolta Mardon uchun o'tmish hozirgi zamondan ko'ra tirikroq va qimmatliroq.

Hozirgi zamon: Amir va uning atrofida gilar uchun vaqt faqat moddiy foyda keltiruvchi o'lchovdir. Falsafiy nuqtai nazardan, xotirasini yo'qotgan jamiyat (Amir timsolida) kelajakka ega emasligi asarning bosh g'oyalaridan biridir.

Erkin A'zam personajlari ko'pincha o'z muhitida “begona” hisoblanadi. Bolta Mardon qishloqdoshlari uchun g'alati, tushunarsiz odam. U o'z tug'ilgan tuprog'ida turib ham ma'nau yolg'iz. Bu holat zamonaviy falsafadagi “Odamlar orasidagi yolg'izlik” muammosini ochib beradi. Insonning ichki dunyosi va tashqi voqelik o'rtasidagi jarlik suv ramzi orqali ifodalangan: hamma suv yoqalab yuribdi, lekin hech kim bir-birining ko'ngliga yo'l topa olmaydi.

Asardagi qahramonlar ikki qutbga bo'lingan:

Ruh odamlari: Bolta Mardon. U uchun moddiy yetishmovchilik emas, balki ma'naviy kemtiklik (suvning yo'qligi, daraxtning kesilishi) fojidadir.

Jism odamlari: Amir va uning atrofida gilar. Ularning falsafasi — iste'mol qilish. Ular uchun dunyo — foydalanish obykti xolos. Bu dualizm asarda “hayotning ma'nosi nima?” degan abadiy falsafiy savolni o'rta tashlaydi.

“Suv yoqalab” asarining boshida Bolta Mardon ko'rgan tush shunchaki tasodifiy kadr emas, balki D.Quronov nazariyasida keltirilgan “ramziy-psixologik parallelizm”

³ Quronov D. “Adabiyotshunoslikka kirish”. – Toshkent: "Akademnashr", 2018. 164-b.

hodisasidir. Kesilgan tut daraxti qahramonning o‘z o‘tmishi oldidagi javobgarligi va ma’naviy qarzdorligini ifodalaydi.

Kinoqissaning yakuni fojiali yakunlanadi. Bolta Mardonning vafoti – bu bir davrning tugashi emas, balki inson irodasining tabiat va jamiyatdagi yangi “sovuq munosabatlar” bilan to‘qnashuvidagi mag‘lubiyatidir. Asar yakunida ariqda oqayotgan olov tasviri (benzindan chiqqan yong‘in) – bu dahshatli ogohlantirish. Suv o‘rnida olov oqishi — insoniyatning ma’naviy qashshoqlashuvi, bir-biriga bo‘lgan mehr-oqibatning yonib bitishi belgisidir.

Erkin A‘zamning “Suv yoqalab” asari hozirgi o‘zbek dramaturgiyasida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Muallif ushbu asar orqali quyidagi muhim xulosalarni ilgari suradi: **inson va tabiat:** inson tabiatdan uzilgani sari o‘zligidan ham uzoqlashadi; **ma’naviy davomiylilik:** ota-bobolarimizning “suv — yorug‘lik” degan hikmatini unutgan Amir kabi personajlar moddiy boylikka erishsa-da, ma’naviy tanazzulga yuz tutadi; **badiiy mahorat:** Adib har bir detalga falsafiy yuk yuklay olgan. Bu asar hozirgi adabiy jarayonda inson qadrini anglash, o‘tmish xatolaridan xulosa chiqarish va kelajakka pok niyat bilan qarash zarurligini uqtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Erkin A‘zam. “Suv yoqalab” (Kinoqissa). Tanlangan asarlar, 1-jild. – Toshkent: “Sharq”, 2015.
2. Karimov N. va boshqalar. “O‘zbek adabiyoti tarixi (XX asr)”. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1999.
3. Normatov U. “Ijod sehri”. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007.
4. Quronov D. “Adabiyotshunoslikka kirish”. – Toshkent: “Akademnashr”, 2018.
5. Quronov D. “Nazariy qaydlar”. – Toshkent: “Akademnashr”, 2017.